

חברת העופות במישארים (שטחים טבעיים בלב שטחים חקלאיים)

במרחב שיקמה

אסף מירוז

מבוא

- מרחב שיקמה הוא מרחב בעל אופי מישורי המנוצל ברובו לחקלאות. במרחב זה משובצים מאות "מישארים" - שטחים טבעיים בלב שטחים חקלאיים, המשמרים את תצורות הקרקע והצומח הטבעיים של האזור – מרביתם כיפות רכסי כורכר, ערוצים מסדר שני ושלישי ומחצבות ננטשות, בעלי תכסית צומח נמוך של בתה מגוונת. גודלם של המישארים משתנה, מעשרות מטרים רבועים ועד מאות דונמים.
- רבים מהמישארים הם ערוצי וואדיות ושלוחות תלולות שהושארו במצבם הטבעי מפאת חוסר כדאיות כלכלית וקושי טכני של החקלאים לעבד אותם, חלק מהמישארים שימשו בעבר לכריית כורכר וחמרה וכיום הם למעשה מחצבות נטושות. כך או כך, ברבים מהמישארים קיימים קווי מצוק, המאפשרים קינון של עופות דורסים (אוח עייטי, כוס חורבות ועוד) ועופות מקנני-חורים נוספים (דוגמת כחל, שרקרק, דוכיפת ועוד).
- המישארים מהווים, אם כן, "איים" של בית גידול טבעי בלב "ים" של שדות מעובדים אחידים (מונוקולטוריים) שהמגוון הביולוגי בהם דל.
- הצמחייה הטבעית שהתפתחה במישארים, ערוצי הוואדיות ומצוקי המחצבות מהווים עוגנים עבור אוכלוסיית העופות המגוונת הייחודית למרחב זה. בהיבט הזה, המישארים משרתים הן את האוכלוסייה המקננת והן אוכלוסיות גדולות של ציפורים נודדות, המגיעות לבלות את החורף, או עוצרות למנוחה ולתדלוק בלבד.
- העופות הדורסים, החסידות וציפורי השיר מהווים מדברים ביולוגיים יעילים בשדות החקלאיים, קיומם של רבים מהם תלוי בשטחי המישארים המהווים מקום חיות למגוון הביולוגי.
- בסקרי עופות שנעשו במישארים במרחב שיקמה בשנים 2012 – 2013 זוהו בסה"כ 120 מיני עופות, מהם 51 מקננים (יציבים ומקייצים), 26 חורפים ו- 42 חולפים.

מיני העופות במישארים – בחלוקה לסדרות העופות

עופות דורסים (דורסי-יום)

המישארים חשובים במיוחד עבור אוכלוסיית העופות הדורסים, שקיומה מותנה בשטחים טבעיים בלתי מופרים, בקווי מצוק המשמשים לקינון, ובעצים גבוהים המשמשים לקינון, למנוחה, ולעמדת תצפית בזמן ציד. הדורסים נעים בין שטחי הקינון והמנוחה במישארים, לבין שטחי הציד בשדות החקלאיים הפתוחים, וכך הם משמשים כמדברים ביולוגיים בחקלאות.

דורסים מקננים:

בשטחי המשארים זוהו 5 מיני עופות דורסים מקננים (יציבים ומקייצים): חוויאי-הנחשים, עקב-עיטי, בז-מצוי, בז-עצים, נץ-מצוי.

חוויאי-הנחשים: מין של עיט גדול (מוטת כנף 1.80 מטר), הניזון בעיקר מזוחלים, אך בשדות החקלאיים צד מכרסמים. באזורנו הוא מקייץ – מגיע במרץ ועוזב באוקטובר (את החורף מבלה באפריקה). מקנן על עצים גבוהים בקן גדול שהוא בונה מענפים זרדים. לאחר עונת הקינון החוויאים מתכנסים בעשרותיהם סביב שדות שלף ושדות חרושים וצדים במשותף.

עקב-עיטי: דורס בגודל בינוני הניזון במכרסמים, ציפורים וזוחלים. מקנן במישארים על עצים גבוהים ויוצא לציד בשדות החקלאיים בכל המרחב. אוכלוסיה קטנה מקננת במרחב שקמה ופרטים נוספים מגיעים בחורף מאירופה.

בז-מצוי: דורס קטן ושכיח, יציב בארץ. מקנן בכוכים קטנים במצוקים. מדביר ביולוגי יעיל ביותר של מכרסמים.

בז-עצים: דורס קטן ומהיר הניזון מציפורים שהוא צד באוויר. באזורנו מקייץ – מגיע באפריל ועוזב במהלך אוקטובר (את החורף מבלה באפריקה). מקנן על עצים גבוהים בקינים נטושים של עורבים.

נץ-מצוי: דורס קטן זריז הניזון בעיקר מציפורים שהוא צד בחורשים ובנפי סבך. מקנן על עצים גבוהים בקן שהוא בונה מענפים זרדים.

דורסים חורפים וחולפים:

המישארנים משרתים במהלך החורף והנדידה מגוון יוצא דופן של עופות דורסים, חלקם ממינים המוכרים בסכנת הכחדה עולמית או אזרית.

במהלך הסקר נצפו **19 מינים של עופות דורסים חורפים וחולפים** (עייט צפרדעים, עייט שמש, עייט חורש, עייט ערבות, עייט ניצי, עייט גמד, עקב חורף, עקב עייט, זרון תכול, זרון סוף, זרון פס, זרון שדות, דיה שחורה, נץ מצוי, בז נודד, בז צוקים, בז גמד, בז ערב, בז אדום), מהם ארבעה מינים בסיכון עולמי (עייט שמש, עייט צפרדעים, זרון שדות ובז אדום) ושלושה בסיכון אזורי-ארצי (עייט ניצי, בז צוקים ובז אדום).

עייט-שמש ועייט-צפרדעים: שני מיני עייטים גדולים הנמצאים בסכנת הכחדה עולמית ("עתידי בסכנה" – VU, Birdlife International 2013). מגיעים אלינו ממזרח אירופה ואוכלוסיותיהם העולמיות קטנות (כאלף זוגות דוגרים).

עייט-ניצי: מין של עייט מהיר ואגרסיבי הניזון ביונקים עד גודל שועל ובעופות כמו יונה וחוגלה. בארץ נמצא בסכנת הכחדה חמורה, עם כעשרה זוגות מקננים בלבד ("בסכנת הכחדה" – EN). הפרטים שנצפו במרחב שקמה הם פרטים צעירים שמקורם ככל הנראה בזוגות ישראליים או בגרעין הרבייה שבחי-בר כרמל (על רגלו של אחד הפרטים זוהתה טבעת אלומיניום). העייטים הניציים הצעירים משוטטים על פני שטחים גדולים ובתקופה זו הם פגיעים יחסית, על כן יש חשיבות רבה להקפדה על מיגון עמודי חשמל ומניעת הרעלות.

זרון סוף, זרון תכול, זרון פס וזרון שדות: מיני עופות דורסים האופייניים לשדות פתוחים וצדים תוך כדי ריחוף נמוך מעל פני השטח. הזרונים המבלים בארץ בעונות החורף והנדידה וכולם נצפו במרחב שקמה במספרים גדולים יחסית. אוכלוסיותיהם של ארבעת המינים הללו נמצאות במגמת ירידה בעולם, ואחד מהם – זרון-שדות, מוכר בסכנת הכחדה עולמית.

בז צוקים: בז גדול ונדיר הניזון ביונקים קטנים ועופות. חורף במספרים קטנים במרחב שקמה ובצפון הנגב. כעשרים זוגות שלו מקננים בחבל המדברי של ישראל והוא מוגדר בסכנת הכחדה בישראל ("עתידי בסכנה" – VU).

בז אדום: בז קטן וצבעוני המקנן במושבות וניזון בחרקים. מבלה את החורף בדרום אפריקה ואצלנו מקנן בין פברואר ליולי. מוגדר בסכנת הכחדה בארץ ובעולם ("עתידי בסכנה" – VU).

בז נודד ובז גמד: דורסים מהירים ואגרסיביים של נופים פתוחים, שניהם חורפים במרחב במספרים קטנים. הבז הנודד נוהג לעמוד על עמודי חשמל ולצאת מהם למעופי צייד מהירים

של יונים וחוגלות, הבז הגמד מעופף נמוך מעל השטח ומפתיע ציפורי שיר קטנות מטווח קצר.

בז ערב: דורס קטן ומרהיב הצד חרקים באוויר או על הקרקע. מקנן באירופה וחולף דרך ישראל במספרים גדולים יחסית. נהנה מהשטחים הפתוחים של מרחב שקמה.

דורסי לילה

במהלך הסקר נצפו 6 מיני דורסי-לילה, מהם 5 מקננים: כוס חורבות, תנשמת לבנה, שעיר מצוי, ינשוף עצים ואוח עייטי. כמו כן נצפה מין אחד חורף – ינשוף שדות. דורסי הלילה הם מדבירים ביולוגיים יעילים במיוחד, וקיומם במרחב מותנה במצוקים ובעצים הקיימים במשארים (למעט התנשמת שמקננת גם בתיבות קינון שמותקנות עבורה בשדות החקלאיים).

יונים וקוקיות

תור מצוי ותור צווארון: בתחום הסקר נצפו מספרים גדולים יחסית של תורים מצויים, הן בנדידה והן בקינון. זאת לעומת מגמה מתמשכת שקיימת בשנים האחרונות בכל הארץ (כמו גם באירופה) של עלייה במספר תורי הצווארון לעומת ירידה במספרי התור המצוי.

קוקיה מצויצת וקוקיה אירופית: מינים מרשימים ביופיים ומעניינים בהתנהגותם, ניזונים בחרקים ובמיוחד בזחלים שעירים. במהלך הסקר נצפו מספר קוקיות אירופיות החולפות באזור אגב נדידה. קוקיות מצויצות נצפו במספרים גדולים (עד 20 פרטים בתצפית) ומספר זה מייצג ללא ספק צפיפות שיא של המין בארץ, המטיל את ביציו בקינים של עורב אפור. למרות צפיפות הקוקיות, לא נראה שהן משפיעות באופן משמעותי על מספר העורבים האפורים שבקיניהם הן מטילות.

שרקרק וכחל

מקייצים בכל השטח ומקננים בקירות הכורכר. צפיפות הפרטים גבוהה מאוד יחסית לשאר חלקי הארץ.

ציפורי שיר

33 מינים נצפו במהלך הסקר, המינים החשובים מבחינת שמירת טבע הם **חמריה, חנקן אדום-ראש, חנקן גדול, סבכי קוצים ותפר**. מינים אלה אופייניים לערבה עשבונית, בתה ויער-פארק, והם נמצאים במגמת ירידה מתמשכת בארץ. ראויים לציון מיוחד חמריה, חנקן אדום-ראש וסבכי קוצים, שמספריהם נמצאים במגמת ירידה מתמשכת במרכז הארץ.

יונקים

בתחום המישארים חיים יונקים רבים, ביניהם צבי ארצישראלי, שועל מצוי, גרית מצויה, דורבן, קיפוד מצוי, קיפוד חולות, חתול ביצה, צבוע מפוספס ורבים אחרים.

זוחלים

במהלך הסקר נצפו מספר מיני זוחלים, ביניהם מין אחד המוגדר בסכנת הכחדה חמורה בעולם – **שנונית שפלה – מין אנדמי לאדמות הקלות של השפלה ומישור החוף בישראל ולבנון.**

סיכום

- שטחי המישארים שנסקרו מהווים מקום חיות מגוון המורכב מרכסי כורכר בעלי תכסית בתה וגריגה נמוכה, קווי מצוק ארוכים ושטחי מחצבות ננטשות. שטחים אלה מהווים ניגוד לשטחים החקלאיים הנרחבים שסביבם שבהם בית הגידול אחיד ודל. שטחי המישארים חיוניים עבור מרחב שיקמה והם המאפשרים את הקיום של חברת עופות מגוונת, כולל מיני עופות דורסים הנמצאים בסכנת הכחדה בארץ ובעולם וכן מינים רבים הניזונים ממכרסמים ובחלקים, ומהווים מדברים ביולוגיים עבור הגידולים מזיקים בחקלאות.
- בשטחי המישארים מקננים לפחות 51 מיני עופות. מינים רבים נוספים מאכלסים את השטח בעונות המעבר ובחורף. השטחים שנמצאו כערכיים ביותר מבחינת הרכב הציפורים הם רכסי הכורכר והמחצבות הננטשות, שבהם מקננים מינים שהפכו בשנים האחרונות לנדירים דוגמת חמריה, שרקרק מצוי, כחל, תור מצוי, סבכי קוצים וחנקן אדום ראש.
- בכלל המחצבות הנטושות ובצורה גורפת נמצאו קינונים של אוח עייטי, כוס חורבות ובזים.
- ערכיות גבוהה נמצאה לכל שטח מרחב שקמה בזכות העופות הדורסים הרבים החורפים בו, ובמיוחד הדורסים המוגדרים בסכנת הכחדה – עיט שמש, עיט צפרדעים, עיט ניצי, זרון שדות, בז צוקים ובז אדום.

נספח – רשימת מיני עופות שנצפו

מקרא:

מין שאינו מקנן

מין מקנן

מין אדום בישראל

מין אדום בעולם

המין	סטטוס משוער	
1	אדום חזה	חורף
2	אוח עייטי	יציב
3	אנפית בקר	יציב
4	בולבול	יציב
5	בז אדום	מקייץ במושבים סמוכים, חולף
6	בז גמד	חורף
7	בז מצוי	יציב
8	בז נודד	חורף
9	בז עצים	מקייץ
10	בז ערב	חולף
11	בז צוקים	חורף וחולף
12	בזבז אירופי	חורף
13	ברכיה	יציב
14	גבתון אדום מקור	חולף
15	גבתון גנים	חולף
16	גבתון עפרוני	חורף, יתכן אוכלוסיה קטנה יציבה
17	דוחל חום גרון	חולף
18	דוחל שחור גרון	חורף
19	דוכיפת	יציב וחולף
20	דיה שחורה	חולף וחורף
21	דרור בית	יציב
22	דרור ספרדי	יציב, חולף וחורף
23	דררה	יציב
24	זרון סוף	חורף וחולף
25	זרון פס	חולף
26	זרון שדות	חורף
27	זרון תכול	חורף
28	זרזיר מצוי	חורף
29	זרעית	חורף
30	חוגלה	יציב
31	חוגת עצים	חורף
32	חוחית	יציב וחורף
33	חטפית אפורה	חולף
34	חטפית לבנת עורף	חולף
35	חיוויאי	מקייץ
36	חכלילית סלעים	חורף
37	חכלילית עצים	חולף
38	חמריה	מקייץ מקנן
39	חנקן אדום גב	חולף
40	חנקן אדום ראש	מקייץ
41	חנקן גדול	יציב
42	חנקן נובי	מקייץ וחולף
43	חסידה לבנה	חולף
44	יונת בית	יציב מקנן, להקות מגיעות מישובים קרובים כדי לאסוף מזון
45	ינשוף עצים	יציב וחורף
46	ינשוף שדות	חורף
47	ירגזי מצוי	יציב

48	ירקון	יציב וחורף
49	כוס	יציב
50	כחל	מקייץ וחולף
51	כרוון	יציב, מתלהק בחורף
52	מאינה מצויה	יציב
53	מלכישליו חלודי	חולף
54	נחליאלי לבן	חורף
55	נחליאלי צהוב	חולף
56	נץ מצוי	מקנן ביער הנטוע, חולף וחורף
57	נקר סורי	יציב
58	נקר סורי	יציב בבוסתנים ובחורש הנטוע
59	סבכי חורש	חולף
60	סבכי טוחנים	חולף
61	סבכי קוצים	מקייץ וחולף
62	סבכי שחור-גרון	חולף
63	סבכי שחור-כיפה	חולף
64	סבכי שחור ראש	יציב, שכיח במיוחד בחורש הנטוע
65	סבראש	חולף
66	סבראש	חולף
67	סיס הרים	חולף
68	סיס חומות	חולף
69	סיס חיוור	חולף
70	סיקסק	יציב
71	סלעית אירופית	חולף
72	סלעית מדבר	חולף
73	סלעית ערבות	חולף
74	סלעית קיץ	חולף
75	סנונית מערות	מקייץ וחולף
76	סנונית רפתות	חולף, יתכן גם יציב
77	עגור אפור	חולף
78	עורב אפור	יציב
79	עורבני	יציב בחורש הנטוע
80	עיט גמד	חולף
81	עיט חורש	חולף
82	עיט ניצי	חורף, חולף ומשוטט, בעיקר פרטים צעירים
83	עיט צפרדעים	חורף
84	עיט שמש	חורף
85	עיט ערבות	חולף
86	עלווית אפורה	חולף
87	עלווית חורף	חורף
88	עלווית לבנת בטן	חולף
89	עפרוני מצויץ	יציב
90	עפרונן קצר-אצבעות	חולף
91	עקב חורף	חורף
92	עקב מזרחי	חולף
93	עקב עיטי	יציב
94	פיפיון אדום גרון	חולף
95	פיפיון עצים	חולף
96	פיפיון שדות	חורף
97	פיפין צהוב	חולף
98	פצחן	חולף
99	פרוש מצוי	חורף
100	פשוש	יציב, מופיע בכל תאי השטח
101	צופית	יציב
102	צוצלת	יציב
103	קאק	יציב וחורף, מקנן בתיבות קינון של תנשמות, בחורף מתלהק

104	קוקיה אירופית	חולף
105	קוקיה מצויצת	מקייץ
106	קיווית מצויצת	חורף
107	קיכלי רונן	חורף וחולף
108	שחנית קטנה	מקייץ וחולף
109	שחרור	יציב
110	שלדג לבן-חזה	יציב
111	שליו	חולף וחורף
112	שעיר מצוי	מקייץ וחולף
113	שקנאי לבן	חולף מעל
114	שרקרק מצוי	מקייץ וחולף
115	תור מצוי	מקייץ וחולף
116	תור צווארון	יציב מצוי, מתלהק בחורף
117	תחמס אירופי	חולף
118	תנשמת לבנה	יציב
119	תפוחית	חורף, יתכן אוכלוסיה קטנה יציבה
120	תפר	יציב מקנן